

MAGDALENA ŻOŁNO*

WŁADZA RODZICIELSKA W PRAWIE POLSKIM

Władza rodzicielska przeszła dużą rewolucję od czasów rzymskich do chwili obecnej. Poprzez władzę ojca, po uzyskanie równouprawnienia przez kobiety, do czasów władzy obojga rodziców. Dzisiejsze stosunki rodzinne znacznie odbiegają od starożytnego modelu rodziny. Niewątpliwie system wartości rodzinnych uległ radykalnym zmianom. Przede wszystkim trwałość rodzinna nie jest już nadrzędną wartością. Następstwem tego jest przełom powstały pod wpływem procesów występujących w globalizującym się społeczeństwie.

Sytuacja w Polsce oraz jej stosunek do władzy rodzicielskiej odbiega od dawnych założeń. Mimo, iż prawo rzymskie odegrało bardzo dużą rolę w procesie rodzinnym, to treść władzy rodzicielskiej w prawie polskim dynamicznie się zmieniała. Wiele zagadnień, elementów oraz definicji przetrwało do dziś, jednakże istnieje szereg kwestii, które uległy zmianie.

Niniejszy artykuł stanowi próbę przedstawienia prawnej konstrukcji władzy rodzicielskiej. Stanowi opis o charakterze historycznym. Opisuje wszelkie elementy, z których składa się władza rodzicielska. Zarówno zagadnienia materialnoprawne, jak również procesowe. Przede wszystkim w tekście została przedstawiona władza rodzicielska w prawie polskim. Analizie zostały poddane terminy, tj.: powstanie władzy rodzicielskiej, treść władzy, pozbawienie jej, zawieszenie, ograniczenie oraz ustanie władzy rodzicielskiej. Zostały przedstawione granice owej władzy. Poruszoną problematykę kodeksową prawa polskiego dotyczącą rodziny. Omówione zostały najważniejsze zagadnienia dotyczące wzajemnych praw i obowiązków rodzinnych oraz stosunków między rodzicami, a dzieckiem, które nie są zależne od władzy rodzicielskiej. Pokazane zostały podstawowe cechy jakimi charakteryzuje się prawidłowe wykonywanie władzy rodzicielskiej. Została przybliżona problematyka odpowiedzialności rodziców.

* mgr Magdalena Żołno – doktorantka na Uniwersytecie w Białymstoku, Wydział Prawa, Katedra Prawa Konstytucyjnego; e-mail: magdalenazolno@wp.pl

Powstanie władzy rodzicielskiej

Instytucja władzy rodzicielskiej przeszła ogromną rewolucję. W starożytnym Rzymie dokładnie w epoce klasycznej najwyższą władzę posiadał tylko ojciec. Pełnił on władzę absolutną nad osobami, które tej władzy podlegali, a więc posiadał prawo życia i śmierci. Powoli ta instytucja zaczęła osłabiać się i powoli zanikać w późnej epoce cesarstwa za panowania Konstantyna¹.

Po unieważnienie przez Justyniana wszelkich praw ojca do zaprzędania dziecka w niewolę, władza ojcowska została ograniczona do władzy wychowawczej i karzącej, oznaczało to prawo ojca do stosowania przymusu bezpośredniego, nawet przy pomocy władzy².

Ewolucja władzy rodzicielskiej trwała przez cały czas, lecz dopiero w drugiej połowie XIX i w XX wieku wprowadzono równouprawnienie obojga rodziców. Kodeks rodzinny i opiekuńczy³ zasadę to wprowadził w art. 93§1 w myśli, której władza przysługuje obojga rodziców. Wprowadzoną również zasadę dobra dziecka jako dominującą zasadę w prawie rodzinnym. Zasada ta determinuje zatem władzę rodzicielską jako wykonywaną w interesie dziecka, a nie w interesie rodziców. Nadto władza rodzicielska powinna być tak wykonywana, jak tego wymaga dobro dziecka i interes publiczny. Te oba kryteria mają charakter nadrzędny. Ponadto najbardziej cenną cechą władzy rodzicielskiej jest funkcja ochronna względem dziecka. Ze względu na jego nieporadność nie może sam ingerować w swoje osobiste sprawy, zatem musi być poddane pieczy innych osób.

KRiO nie zawiera definicji władzy rodzicielskiej, jednak z przepisów, a zwłaszcza dzięki art. 95§1, 96, 98§1 wynika, iż władza rodzicielska to ogół obowiązków i praw rodziców względem dziecka, które ma na celu zapewnienie mu odpowiedniej pieczy oraz strzeżenie jego interesów. Władz obejmuje, więc kompetencje rodziców zarówno w odniesieniu do osoby dziecka, jak i jego majątku⁴.

Władza rodzicielska jest zjawiskiem naturalnym, powstaje na mocy ustawy z chwilą urodzenia się dziecka. Od chwili urodzenia dziecko posiada zdolność prawną zgodnie z art. 8§1 KC⁵. Dziecko pozostaje pod władzą rodziców, aż do osiągnięcia pełnoletniości zgodnie z art. 92 KRiO, czyli trwa do ukończenia osiemnastu lat o czym mówi art. 10§1 KC. Wyjątkiem jest kobieta, która ukończyła szesnaście lat i dzięki zezwoleniu sądu opiekuńczemu zawarła

¹ Por. A. Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2011, s. 191.

² Por. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2010, s. 280.

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. (Dz. U. z 5 marca 1964 r., Nr 9, poz. 59 z późn. zm.) – dalej powoływany jako KRiO.

⁴ Por. M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2003, s. 140-143.

⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93 z późn. zm.) – dalej powoływany jako KC.

małżeństwo. Zatem ona uzyskuje z tą chwilą pełnoletniość i jej nie traci nawet poprzez unieważnienie owego małżeństwa⁶.

Istnieje kilka wyjątków, co do zasady władzy rodzicielskiej, która powstaje z chwilą urodzenia się dziecka:

„Pierwszym wyjątkiem zgodnie z art. 48 kodeksu karnego jest to, iż rodzice nie uzyskują władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, którzy nie posiadają pełnej zdolności do czynności prawnej, np. poprzez ubezwłasnowolnienie bądź też, gdy są pozbawieni praw rodzicielskich lub opiekuńczych przez sąd karncy”⁷.

Drugim wyjątkiem jest matka nieposiadająca praw rodzicielskich, która nie jest znana, czyli nie jest udokumentowana w akcie urodzenia dziecka, a jej władza rodzicielska powstaje dopiero z chwilą ustalenia macierzyństwa.

Kolejny wyjątek mówi zgodnie z art. 77§1 KRiO, iż w wypadku uznania dziecka władza rodzicielska ojca powstaje dopiero od daty, kiedy uznanie stało się skuteczne.

Ostatni wyjątek co do zasady, mówi iż w razie sądowego ustalenia ojcostwa władza rodzicielska przysługują ojcu jedynie, gdy przyzna mu ją sąd w wyroku ustalającym ojcostwo albo później sąd opiekuńczy w odrębnym postanowieniu⁸.

Wszelkie przepisy prawa rodzinnego mają na celu zapewnienie małoletniemu dziecku pieczy nad jego osobą i majątkiem. Dziecko małoletnie jeszcze nie posiada rozeznania ani doświadczenia. W chwili dorastania dziecka zakres oraz funkcję władzy rodzicielskiej ulega ewolucji.

Treść władzy rodzicielskiej

Władza rodzicielska jak już wcześniej wspomniano, mówi o całokształcie obowiązków oraz uprawnień rodziców względem dziecka, potrzebne do ochrony jego interesów, do jego dobra oraz przygotowania go do samodzielnego życia. Aby dążyć do tych celów rodzice dokonują wiele czynności w życiu osobistym jak i w czynnościach prawnych w imieniu własnym i dziecka. KRiO zawiera szczególnie główne aspekty⁹.

Analizując przepisy KRiO mówiące o władzy rodzicielskiej można wyróżnić trzy elementy stanowiące podstawę tej władzy:

- piecza nad osobą dziecka,
- piecza nad majątkiem dziecka,
- reprezentacja dziecka¹⁰.

⁶ Por. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, dz. cyt., s. 282.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2016 r., poz. 1137 tj.) – dalej powoływany jako KK.

⁸ Por. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, dz. cyt., s. 283.

⁹ Por. M. Andrzejewski, *Prawo...*, dz. cyt., s. 146.

¹⁰ Por. J. Strzebiczky, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013, s. 120.

Pierwszym elementem władzy rodzicielskiej jest piecza nad osobą dziecka, o której mowa w art. 95§3 KRiO, który mówi o wykonywaniu władzy rodzicielskiej kierując się dobrem dziecka i interesem społecznym. Ponadto przez pieczę nad osobą dziecka możemy rozumieć wszelkie obowiązki oraz uprawnienia rodziców. Obejmują to stałą troskę, dbanie o właściwe wychowanie, obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa. Rodzice również są zobowiązani do wychowania dziecka w pewnej harmonii, dbać o rozwój fizyczny jak i duchowy dziecka oraz odpowiednio przygotować do dorosłego życia. Z obowiązujących przepisów KRiO piecza nad osobą dziecka obejmuje cztery elementy:

- wychowanie dziecka,
- kierowanie dzieckiem,
- zapewnienie dziecku odpowiednich warunków bytowych,
- troskę o zdrowie i bezpieczeństwo dziecka¹¹.

Taką pieczę wykonują wyłącznie rodzice, nikt poza nimi nie może ingerować w wychowanie dziecka, a więc działają na zasadzie wyłączności. Zatem rodzice decydują jak mają należycie wychować dziecko, decydują o sprawach wychowawczych dziecka, nawet jeśli chodzi o wybór religii, etyki. Kształtują jego charakter oraz psychikę. Również uczą sumienności, zasad moralnych, współzycia społecznego, pracowitości. Wprowadzają dziecku nawyki jak np. poszanowanie cudzej własności, poczucia obowiązku. Powinni mieć na uwadze ochronę dziecka przed złymi wpływami, czy wyborami. Rodzice powinni wykonywać wszystkie swoje obowiązki z odpowiednią starannością oraz kierować się najlepszymi dobrami dla dziecka. Nie mogą odsuwać się od swoich obowiązków, przerzucać je na osoby trzecie lub inne podmioty jak szkoła, czy kościół. Nawet poprzez pomoc uzyskaną przez innych powinna być w takim stopniu, aby nie przerzucać całego ciężaru w wychowaniu dziecka. Zgodnie z art. 96 § 1 KRiO rodzice wychowują dziecko, co oznacza, że oba z rodziców mają równe prawa oraz uprawnienia do wychowania dziecka¹².

Kolejnym elementem jest kierowanie dzieckiem, tutaj mowa o elemencie władczym oraz kontrolnym. Pozwala to na nakaz posłuszeństwa, kontrolowania poczynań dziecka oraz sprawdzenie jego. Ten element ma na celu sprawdzenie jak dziecko radzi sobie, czy wypełnia swoje obowiązki, czy nie narusza zasady określone przez rodziców. Pozwala na sprawdzenie w jakim towarzystwie się obraca, jak spędza czas. W tym zakresie rodzice mogą pozwolić na stosowania nakazów i zakazów, jednak, zgodnie z art. 96¹ KRiO umiejscowiony został zakaz stosowania kar cielesnych przez osoby wychowujące¹³.

Następnie, gdy mowa o zapewnieniu warunków bytowych, można to rozumieć jako zapewnienie przez rodziców utrzymania i wychowania. Dziecku trzeba zapewnić odpowiednie warunki zamieszkania, należytego wyżywienia,

¹¹ Por. A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 193.

¹² Por. tamże.

¹³ Por. tamże, s. 194.

odzieży, pomocy szkolnych oraz opieki lekarskiej. Te warunki bytowe zależą od sytuacji ekonomicznej rodziców. Jednak nie należy utożsamiać tego obowiązku z obowiązkiem alimentacyjnym¹⁴.

Troska o zdrowie i bezpieczeństwo dziecka dotyczy nakazu ochrony przed wszelakimi niebezpieczeństwami fizycznymi, czy duchowymi. Dziecko należy wychować w zdrowych warunkach, powinno mieć w razie potrzeby zapewnione właściwe leczenie. Rodzice muszą zapewnić dziecku, aby ono było bezpieczne i które powinno mieć w nich oparcie. Chronić je przed skrzywdzeniem, przemocą oraz przed niebezpieczeństwami niezależnymi od człowieka¹⁵.

Jednym z istotnych elementów pieczy nad osobą dziecka jest miejsce zamieszkania. Zgodnie z art. 26 § 1 KC „Miejscem zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską jest miejsce zamieszkania rodziców albo tego z rodziców, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska lub któremu zostało powierzone wykonywanie władzy rodzicielskiej”. Natomiast art. 26 § 2 mówi: „Jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsce zamieszkania, miejsce zamieszkania dziecka jest u tego z rodziców, u którego dziecko stale przebywa. Jeżeli dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, jego miejsce zamieszkania określa sąd opiekuńczy”. Natomiast, gdy chodzi o miejsce pobytu dziecka decydują o tym rodzice, szczególnie jest to dom rodzinny, lecz rodzice mogą decydować o miejscu na czas przejściowy, np. w czasie wakacji albo na czas dłuższy, np. u dziadków. Niewątpliwie owa decyzja musi być postanowiona zgodnie z dobrem dziecka¹⁶.

Ponadto obowiązkiem z zakresu pieczy nad osobą dziecka jest obowiązek posłuszeństwa dziecka wobec rodziców. Jednak narzucone zasady przez rodziców muszą być zgodne z zasadami godności dziecka i nie powinno powodować szkód. Kiedy dziecko jest nieposłuszne albo przebywa poza domem bez zgody, rodzice mają prawo żądać powrotu. Natomiast, gdy dziecko przetrzymuje inna osoba, rodzice mogą zgłosić się o pomoc do sądu opiekuńczego¹⁷.

Drugim elementem stanowiącym podstawę władzy rodzicielskiej jest piecza nad majątkiem dziecka. W polskim ustawodawstwie uregulowane są dwa systemy pieczy nad majątkiem dziecka. Pierwszym z nich jest przyznany rodzicom prawo użytkowania majątku dziecka, co czyni przyznanie im własności pożytków jaki ten majątek przyniósł. Zatem system drugi polega na przyznaniu rodzicom tylko zarząd nad majątkiem dziecka, co oznacza pożytek pochodzący z tego majątku przypadają dziecku. Drugi system jest uznany jako bardziej korzystny dla dziecka zgodnie z art. 101 KRiO, w myśli której rodzice sprawują zarząd nad majątkiem. Do majątku dziecka są zaliczone aktywa i pasywa. Majątek obejmuje wszystkie przedmioty, które dziecko odziedziczyło albo

¹⁴ Por. J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 284-285.

¹⁵ Por. tamże, s. 285.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ Por. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2011, s. 189-190.

otrzymało poprzez darowiznę, kwoty uzyskane z alimentów lub kwoty uzyskanej z odszkodowań¹⁸.

Zarząd majątkiem obejmuje trzy grupy. Pierwszą z nich są czynności faktyczne, jak np. usługi, remonty, naprawy. Drugą grupą są czynności prawne, jak zaciągnięcie kredytu, sprzedaż albo kupno. Zaś ostatnią grupą są czynności związane z reprezentacją dziecka przed sądem lub innymi organami w sprawach dotyczących majątku. Podział ten ma na celu różnice w sankcjach związanych z nieprawidłowym zarządzaniem majątkiem¹⁹.

Przy zarządzie nad majątkiem dziecka, w sprawie jego zarządu ustawodawca wprowadził ograniczenia. Pierwszą z nich są czynności zwykłego zarządu, a drugą czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu. Czynności zwykłego zarządu polegają na zajmowaniu się sprawami zwykłymi, bieżącymi sprawami związanymi ze zwykłą eksploatacją rzeczy, zatem inne czynności, które w tym zakresie nie mieszczą się to są czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu.²⁰ W ramach zwykłego zarządu rodzice mogą nabywać dla dziecka bez zezwolenia sądu nieruchomości na podstawie umowy darowizny. Zatem wszystkie czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu wymaga zgody sądu opiekuńczego.

Ustawodawca wyłącza niektóre składniki majątku dziecka, a mianowicie zarząd rodziców nie obejmuje zarobku dziecka ani przedmiotów oddanych mu do swobodnego użytku co mówi art. 101 §2 KRiO. Zatem tymi składnikami zarządza dziecko. Ponadto zgodnie z art. 102 KRiO w umowie darowizny albo w testamencie jest możliwość zastrzeżenia, iż przedmioty przypadające dziecku z tytułu darowizny lub testamentu nie będą objęte zarządem sprawowanym przez rodziców. Jak wspomniano dochody przychodzące z majątku dziecka stanowią jego własność, lecz zgodnie z art. 103 KRiO czysty dochód powinien być przede wszystkim przeznaczony na utrzymanie i wychowanie dziecka. A jeśli chodzi o nadwyżkę pozostaje ona na powiększenie majątku dziecka²¹.

Trzecim i ostatnim elementem stanowiącym władzę rodzicielską jest reprezentowanie dziecka. Ustawowymi przedstawicielami są rodzice. Jeśli obojga rodziców sprawują władzę rodzicielską to każde z nich może samodzielnie być przedstawicielem ustawowym dziecka zgodnie z art. 97§1 KRiO. Przedstawicielstwo ustawowe zawiera dokonywanie czynności prawnych jak i czynności przed sądem i innymi organami państwowymi. Do czynności prawnych wyżej wspomnianych związane są z zarządem majątku, również te czynności dotyczą osoby dziecka jak, np. zgoda na zabieg, czy zawarcie umów. Zakres uprawnień rodziców do reprezentacji dziecka zgodnie z Kodeksem cywilnym zależy od wieku dziecka. Jeśli chodzi o reprezentacje dziecka przed sądem, mimo że przysługująca władza rodzicielska w niektórych przypadkach nie mo-

¹⁸ Por. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, dz. cyt., s. 287.

¹⁹ Por. tamże.

²⁰ Por. J. Ignatowicz, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 1997, s. 131.

²¹ Por. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, dz. cyt., s. 287-288.

gą reprezentować dziecka przy czynnościach prawnych między dziećmi pozostających pod władzą rodzicielską oraz przy czynnościach pomiędzy dzieckiem a jednym z rodziców lub jego małżonkiem. Ponadto, gdy chodzi o dokonywanie czynności prawnych w imieniu dziecka przez rodziców, którzy nie posiadają władzy rodzicielskiej jest nieważna²².

Władza rodzicielska w przypadku rozstania rodziców

Zgodnie z obowiązującym prawem, dziecko zawsze pozostaje pod władzą rodzicielską, aż do pełnoletniości. Niezależnie od statusu rodziców, czy są w małżeństwie czy zdecydują o rozstaniu. W przypadku rozwodu poprzez orzeczenie rozwodowe sąd musi zdecydować o tym w jakim zakresie rodzice będą wykonywali władzę rodzicielską. Władza rodzicielska obejmuje obowiązki i prawa rodziców do wykonywania pieczy nad dzieckiem. W takim momencie sprawowanie opieki stoi pod znakiem zapytania.

Rozwiązanie małżeństwa następuje zgodnie z art. 56 § 1 KRiO: „Jeżeli między małżonkami nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia, każdy z małżonków może żądać, ażeby sąd rozwiązał małżeństwo przez rozwód”. Przy rozpadzie małżeństwa sąd bierze pod uwagę wszelkie czynniki zachodzące między małżonkami, a przede wszystkim kierują się dobrem dziecka. Nie zawsze udzielony jest rozwód, choć zachodzą przesłanki rozkładu pożycia. Mianowicie zgodnie z art. 56 § 2 KRiO: „Jednakże mimo zupełnego i trwałego rozkładu pożycia rozwód nie jest dopuszczalny, jeżeli wskutek niego miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków albo jeżeli z innych względów orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego”. Sąd rodzinny na pierwszym miejscu bierze pod uwagę dobro wspólnego dziecka, dbając o jego należyte wychowanie. W takiej sytuacji sąd przeprowadza dowód z opinii świadków, dowód z wywiadu kuratora lub opinii psychologa. Przede wszystkim wymiar sprawiedliwości sprawdza, czy więzi dziecka z rodzicami nie ulegną zmianie, czy znacznemu pogorszeniu, albo czy samo orzeczenie rozwodu nie wpłynie negatywnie na sferę psychiczną dziecka.

Władza rodzicielska po rozstaniu rodziców jest priorytetowym elementem jakie powinno być ustalone. Jeśli małżeństwo ulega rozpadowi i małżonkowie mający wspólne małoletnie jeszcze dzieci, zdecydują się na rozwód, sąd w wyroku go orzekającym zawsze rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad dziećmi. Na mocy obowiązujących przepisów Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego standardową procedurą jest przyznanie przez sąd władzy rodzicielskiej po rozwodzie obojgu rodzicom. Wtedy każde z nich jest zobowiązane i uprawnione do jej wykonywania²³.

Rodzice, którzy chcieli pozostawienia wspólnej władzy rodzicielskiej, mogą sporządzić porozumienie rodzicielskie zgodnie z art. 58 § 1 KRiO:

²² Por. tamże, s. 288-289.

²³ Por. T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2016, s. 233.

„w wyroku orzekającym rozwód sąd rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków i kontaktach rodziców z dzieckiem oraz orzeka, w jakiej wysokości każdy z małżonków jest obowiązany do ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dziecka. Sąd uwzględnia pisemne porozumienie małżonków o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie, jeżeli jest ono zgodne z dobrem dziecka. Rodzeństwo powinno wychowywać się wspólnie, chyba że dobro dziecka wymaga innego rozstrzygnięcia. Przedstawienie porozumienia małżonków w istotny sposób przyspiesza postępowanie rozwodowe. Ponadto daje gwarancję pozostawienie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom, jeśli sami taką decyzję podejmą. Porozumienie obojga małżonków określa wiele informacji na temat praw i obowiązków rodziców wobec dziecka oraz sposób wykonywania władzy rodzicielskiej. Przede wszystkim może zawierać podział opieki nad dzieckiem w poszczególnych okresach roku, zasady kontaktowania się z dzieckiem, czy też koszty utrzymania²⁴.

Ustawodawca reguluje sytuację w przypadku braku porozumienia. Mianowicie zgodnie z art. 58 § 1a KRiO: „w braku porozumienia, o którym mowa w § 1, sąd, uwzględniając prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców, rozstrzyga o sposobie wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie. Sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, ograniczając władzę rodzicielską drugiego do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka, jeżeli dobro dziecka za tym przemawia²⁵. Należy wskazać, iż małżonkowie nie muszą w ramach porozumienia uregulować wszystkich spraw mieszczących się w przysługującej im władzy rodzicielskiej. Większa ilość szczegółów zapewnia jednak większą szansę na uniknięcie konfliktów w przyszłości. Za niedopuszczalne natomiast uznaje się uregulowanie w ramach porozumienia dotyczącego sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem po rozwodzie jedynie sposobu rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej.

W praktyce, w ramach porozumienia przedstawianego sądowi przez obojga rodziców w toku postępowania rozwodowego, zazwyczaj zawarte są ustalenia dotyczące obowiązku dostarczania dziecku środków utrzymania i wychowania przez rodziców. Choć formalnie poza granicami porozumienia, postanowienia w tym przedmiocie, także mogą okazać się skuteczne. Ustalenia należy traktować jako zawartą przed orzeczeniem rozwodu ugodę między małżonkami. Postanowienie małżonków jest ważne, o ile nie określa świadczeń alimentacyjnych w sposób sprzeczny z treścią przepisu art. 135 § 1 KRiO.

Sąd orzeka obligatoryjnie o wspólnym wykonywaniu władzy rodzicielskiej przez obojga rodziców, a jedynie w przypadku, gdy dobro dziecka za tym

²⁴ Por. tamże.

²⁵ Tamże.

przemawia, sąd ogranicza władzę rodzicielską jednego z rodziców do określonych uprawnień i obowiązków. Ustalenia pieczy nad dzieckiem nie tylko określa warunki opieki i finansów, ale również miejsce zamieszkania dziecka. Małotelni może mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach tzw. opieka naprzemienna. Jest to nowa regulacja prawna dająca możliwość opieki w sposób solidarny rodziców. Taka zmiana daje prymat zasadzie wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej przez obojga rodziców, a tylko w przypadku gdy dobro dziecka za tym przemawia²⁶.

Sąd rodzinny może, również ograniczyć władzę rodzicielską jednego z rodziców do określonych uprawnień i obowiązków. Obecnie dla pozostawienia władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom, kluczowym elementem nie jest rozstrzygnięcie, czy zawarte zostało stosowne porozumienie między rodzicami. Ograniczenie władzy rodzicielskiej jednego z rodziców jest w chwili obecnej wyjątkiem od reguły i może zostać orzeczone jedynie przez przyzmat dobra dziecka. Przyznane przez sąd prawo sprawowania opieki dla jednego rodzica, skutkując większym zakresem władzy. Większy zakres spraw dotyczących dziecka, w których może samodzielnie decydować. Sąd kierując się dobrem dziecka, aby zapewnić mu lepsze warunki do życia. Na podstawie twierdzeń i dowodów złożonych przez rodziców sąd w procesie oraz ich zachowania w jego toku ocenia, czy opiekunowie są w stanie w przyszłości prowadzić konstruktywne rozmowy o sprawach dziecka i dochodzić do wspólnych decyzji czy nie²⁷.

Zdarza się, że rodzic, któremu zostało powierzone wykonywanie władzy rodzicielskiej, nie stosując się do postanowienia sądu. Mianowicie podejmuje sam wszystkie decyzje wobec dziecka, nawet te, w których powinien uzyskać zgodę drugiego opiekuna. Drugi rodzic może się czuć pozbawiony wpływu na życie swego dziecka. W takiej sytuacji może on złożyć wniosek o ograniczenie władzy rodzicielskiej, także drugiemu z rodziców, np. przez poddanie wykonywania przez niego władzy nadzorowi kuratora, którego rola będzie polegała na kontrolowaniu i motywowaniu rodzica do respektowania praw tego drugiego.

Sąd w wyroku rozwodowym może również pozbawić jednego lub obojga rodziców władzy rodzicielskiej, jeżeli władza rodzicielska nie może być wykonywana z powodu trwałej przeszkody, np. skazanie rodzica na długoletnie więzienie, również gdy rodzice nadużywają władzy rodzicielskiej, np. zagraża bezpieczeństwu a nawet życiu dziecka poprzez złe traktowanie, bądź w sposób rażący zaniedbują swe obowiązki względem dziecka²⁸.

Reasumując, sąd zawsze kieruje się dobrem dziecka, ażeby zminimalizowania dolegliwości rozwodzących się rodziców. Uregulowania prawne mają na

²⁶ Por. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2007, s. 58.

²⁷ Por. J. Strzebinczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013, s. 170-171.

²⁸ Por. tamże, s. 172.

celu umożliwienie stronom samodzielnego rozstrzygnięcia, w jaki sposób będą funkcjonowali jako rodzice po rozwodzie. Sąd chroni wszelkie interesy dziecka, a głównym celem jest należyte wychowanie i bezpieczeństwo dzieci.

Pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej oraz jej zawieszenie

Władza rodzicielska przysługuje rodzicom w pełnym zakresie od chwili jej pojawienia się, to jednak ten stan ulega zmianie poprzez nieodpowiednie jej sprawowanie. W takich sytuacjach interweniuje sąd. Najostrzejszym środkiem wkroczenia sądu stanowi pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej. Polega to na tym, iż rodzice tracą władzę oraz wszelkie prawa nad swoim dzieckiem. Sąd pozbawienie władzy może zastosować tylko, gdy inne dotychczasowe środki nie pomogły, bądź gdy zastosowanie innych środków było by bezcelowe. Pozbawienie owej władzy może dotyczyć obojga rodziców jak i tylko jednego z nich. Zgodnie z art. 111§1 KRiO można wymienić trzy poszczególne przyczyny pozbawienia. Pierwszą z nich jest, gdy władza rodzicielska nie może być sprawowana z powodu trwałej przeszkody, druga zaś, gdy rodzice nadużywają znacznie swojej władzy rodzicielskiej oraz trzecia poprzez zaniedbywanie swych obowiązków odnośnie dziecka²⁹. Jednakże przepisy wymieniają tylko 3 czynniki powodujące pozbawienie władzy rodzicielskiej, można tu zauważyć dwie grupy. Niemożność wykonywania władzy rodzicielskiej z powodu trwałej przeszkody oraz niewłaściwe wykonanie władzy przez rodziców. Różnicą jest to, iż niemożność wykonywania władzy rodzicielskiej stanowi przyczynę niezawinioną, a nadużywanie owej władzy i zaniedbywanie są to przyczyny przez nich spowodowane³⁰.

Trwała przeszkoda powstaje wtedy, gdy rodzice nie mają żadnego kontaktu z dzieckiem przez okres długotrwały. Przyczyną tego zjawiska może być porzucenie dziecka przez rodziców, bądź gdy rodzice stracili całkowicie zainteresowanie się dzieckiem albo skazania na karę pozbawienia wolności. Zaś nadużywanie władzy rodzicielskiej przez rodziców powstaje, wtedy gdy rodzic namawia, nakłania bądź zmusza dziecko to czynów wstydliwych, prostytucji, a także gdy znęca się nad nim, karci lub zmusza do przestępstw³¹.

Pozbawienie władzy może nastąpić także wtedy, kiedy nie zostały zaprzestane umieszczanie dziecka w rodzinie zastępczej czy w placówce opiekuńczej mimo pomocy, która została udzielona, jak również gdy żaden z rodziców kompletnie nie interesuje się dzieckiem. O takim pozbawieniu nie skutkuje tylko wina rodziców, sąd nie bierze pod uwagę tylko winę, ale wyłącznie kieruje się dobrem samego dziecka. Ten najostrzejszy środek może być orzeczony

²⁹ Por. A. Zieliński, *Prawo...*, dz. cyt., s. 199.

³⁰ Por. J. Lewandowski, *Elementy prawa*, Warszawa 1994, s. 129.

³¹ Por. T. Sokołowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2004, s. 156.

tylko do jednego z rodziców, jak również orzeczenie może dotyczyć tylko do niektórych dzieci³².

Sąd opiekuńczy zgodnie z art. 570 KPC³³ o pozbawieniu władzy rodzicielskiej orzeka z urzędu. Podstawowym skutkiem orzeczenia jest utrata przez rodziców wszelkich uprawnień do dziecka, a na miejsce władzy rodzicielskiej wchodzi opieka. Jednak pozbawienie władzy rodziców nad dzieckiem wcale nie skutkuje utratą praw i obowiązków, które nie wchodzi w zakres władzy rodzicielskiej. Zatem dziecko nadal pochodzi od nich, na rodzicach ciąży obowiązek alimentacyjny. Jednakże ustanie źródło powodujące pozbawienia władzy zgodnie z art. 111§2 KRiO sąd opiekuńczy może przywrócić władzę rodzicom, lecz same ustanie przyczyny nie od razu powoduje przywrócenia. Sąd w takich sytuacjach zastanawia się oraz rozważa czy dziecku to nie zaszkodzi i czy ponownie przyczyna nie powróci. Sąd cały czas kieruje się dobrem dziecka³⁴.

Natomiast, jeżeli sprawowanie władzy rodzicielskiej stoi na przeszkodzie przyczyna o charakterze przemijającym, czyli krótkotrwałym, w takiej sytuacji sąd opiekuńczy może władzę zawiesić zgodnie z art. 110§1 KRiO. Przeszkodą przemijającą można zdefiniować jako chwilowe uniemożliwienie w sprawowaniu władzy przez rodziców. Taka przeszkoda nie skreśla rodziców i można ją określić czasowo, jest to np. pobyt w szpitalu, wyjazd służbowy. Z podanych przyczyn sąd może orzec o zawieszeniu. Różnicą pomiędzy pozbawieniem a zawieszeniem, jest to iż sąd po ustaniu przyczyny sąd opiekuńczy musi, a nawet ma obowiązek uchylić orzeczenie o zawieszeniu. Jednak, gdy zdarzy się sytuacja, w której przemijająca przeszkoda zmieni się w trwałą przeszkodę, sąd musi uchylić postanowienie o zawieszeniu i orzec o pozbawieniu władzy rodzicielskiej³⁵.

Skutkiem zawieszenia władzy rodzicielskiej jest obowiązek ustanowienia dla dziecka przez ten okres opieki prawnej i wskazania opiekuna, który będzie wykonywał opiekę nad dzieckiem, aż do czasu przywrócenia władzy rodzicom nad dzieckiem³⁶.

Ograniczenie

Przepisy KRiO konkretnie nie używa terminu jakim jest ograniczenie władzy rodzicielskiej, natomiast przyznaje zakres obowiązków dla sądu do ingerencji w prawowaniu władzy oraz powoduje jej ograniczenie. Jednak nawet najostrożniejszy środek stosowany przez sąd całkowicie nigdy nie pozbawia ro-

³² Por. *Prawo...*, red. T. Smoczyński, dz. cyt., s. 201.

³³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 nr 43 poz. 296 z późn. zm.) – dalej powoływany jako kpc.

³⁴ Por. J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 294.

³⁵ Por. M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne*, dz. cyt., s. 153-154.

³⁶ Por. tamże, s. 153.

dziców uprawnień do dziecka ani nie zwalnia ich z obowiązków jakie ponoszą³⁷.

Główną przesłanką skutkującą ograniczeniem władzy jest zaistnienie stanu zagrożenia dobra dziecka. Jednakże, jeżeli sąd rodzinny ustali takie zagrożenie ma on obowiązek wydania zarządzenia, które zdyscyplinuje rodziców, skontroluje ich postępowania, aby takie zagrożenie jak najszybciej usunąć. Ponadto sąd może również zastosować ostrzejszą formę jakim jest ograniczenie lub wyłączenie określonych uprawnień lub obowiązków dotyczących dziecka, a nawet może zarządzić umieszczenie dziecka w zakładzie opiekuńczym bądź w rodzinie zastępczej. Art. 109§1-3 KRiO pozwala sądowi na zastosowanie wiele środków interwencyjnych wspomnianych wyżej. Posiada on więc swobodę w wyborze rodzaju sankcji, patrząc na możliwość pojawienia się różnych sytuacji. Sąd musi zatem wybrać jak najbardziej odpowiednie zarządzenie dla dobra dziecka. Podczas interwencji sądu, powinien on jednak stosować środki łagodniejsze przez surowszymi, aczkolwiek nie zawsze jest to możliwe. Czasami konieczność w niektórych przypadkach potrzebne jest bardziej stanowcze działanie. Zatem odłączenie dziecka od rodziców jest już ostatecznością, lecz niekiedy bardzo konieczne. Jednakże nawet w tej sytuacji rodzice nie są pozbawieni swoich uprawnień, które daje im władza rodzicielska³⁸.

Ustawodawca przewidział, również inne sytuacji dotyczące władzy rodzicielskiej. Czasem wykonywanie władzy rodzicielskiej przez obojga rodziców jest utrudnione i w tych sytuacjach przepisy prawa rodzinnego ograniczają do nich zaufanie oraz poddaje wykonywanie władzy szczególnej kontroli. Jako pierwszym rodzajem, które ma miejsce pojawia się w efekcie rozłączenia rodziców poprzez orzeczony rozwód lub unieważnienie małżeństwa. Druga sytuacja dotyczy, gdy rodzice nadal pozostają w związku małżeńskim, ale są w faktycznej separacji oraz trzecia sytuacja, kiedy obojgu, którzy żyją w rozłączeniu rodzice dziecka pozamałżeńskiego przysługuje władza rodzicielska. W tych trzech wymienionych sytuacjach rodzice jednak nie mogą korzystnie i wspólnie wykonywać władzy nad dzieckiem. W takiej sytuacji przepisy mówią o koniecznym wskazaniu sposobu zapobiegania takim nieporozumieniom między rodzicami i rozdzieleniu każdemu z rodziców ich uprawnień³⁹.

Sąd poprzez orzeczenie w razie rozwodu rodziców dziecka, decyduje o powierzeniu dziecka jednemu z rodziców jak i decyduje o uprawnieniach i obowiązkach drugiego z rodziców. Ponadto znaczy to, iż zakres obowiązków drugiego z rodziców dotyczące majątku dziecka są wyłączone. Natomiast, kiedy chodzi o małżonków w separacji, sąd co do władzy rodzicielskiej może postanowić podobnie, jeśli jest zgodne z dobrem dziecka⁴⁰. O podziale władzy rodzicielskiej, jest to szczególna forma, w której sąd dokładnie bada okoliczno-

³⁷ Por. *Prawo rodzinne...*, red. T. Smoczyński, dz. cyt., s. 202.

³⁸ Por. tamże.

³⁹ Por. J. Ignatowicz, *System prawa rodzinnego*, Warszawa 1985, s. 895-896.

⁴⁰ Por. tamże, s. 902.

ści, sytuację rodzinną rodziców i dziecka. Najczęściej bywa tak, że więcej kompetencji jest przyznawane jednemu z rodziców, z którym dziecko pozostaje, zaś drugiemu rodzicowi wyznacza się określone wytyczne, określone obowiązki i uprawnienia. Przeważnie ograniczenie władzy dotyczy tego rodzica, z którym dziecko stale przebywa⁴¹.

Jeszcze jedną sytuację można zauważyć, gdy zmniejsza się zaufanie do rodziców, którzy sprawują władzę. Ma ona miejsce wskutek konkubenckiego pożycia pozamałżeńskiego, także w sytuacji, gdy tylko jeden rodzic sprawuje władzę oraz w skutek całkowitego ubezwłasnowolnienia dziecka. Zgodnie z art. 107§1 KRiO, sąd, kiedy wyznacza jednego rodzica do wykonywania władzy i tym samym ogranicza drugiego z nich bierze również pod uwagę konkubentów. W takich sytuacjach zwiększa się zakres kontroli. Jeśli chodzi o wykonywanie władzy przez jednego rodzica, można powiedzieć o niepokoju dotyczące braku kontroli drugiego rodzica, która może skutkować do nieprawidłowego zarządzania majątkiem dziecka jak i o jego pomniejszeniu. W takich sytuacjach sąd opiekuńczy może nałożyć nakaz sporządzenia inwentarza majątku. Natomiast, jeśli chodzi o ubezwłasnowolnienie całkowite dziecka, następuje ograniczenie władzy. Jednak rodzice nadal wykonują tę władzę, ale podlegają takiemu ograniczeniu jak opiekunowie, a piecza nad osobą oraz majątkiem podlega cały czas nadzorowi sądowemu⁴².

Ustanie władzy rodzicielskiej

Według systemu prawnego, władza rodzicielska ma na celu zapewnienie opieki oraz pomocy w czasie jego nieporadności to owa władza kończy się z chwilą osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości. Jednak, kiedy dziecko osiągnęło pełnoletniość, lecz nie dostało wystarczającego rozeznania, pomoc może jedynie ubezwłasnowolnienie i powierzenie opieki rodzicom⁴³.

Na obszarze prawa rodzinnego można tu wyróżnić trzy przyczyny ustania władzy rodzicielskiej, do której należą:

- „zmiany w sytuacji osobistej dziecka lub rodziców,
- zdarzenia, a zwłaszcza orzeczenia sądowe, które powodują zmiany w stanie cywilnym dziecka i jednego z rodziców bądź dziecka i obojga rodziców,
- oraz orzeczenia sądowe, które mają na celu wyłączenie władzy rodzicielskiej”⁴⁴.

Pierwsza wymieniona przyczyna dotyczy sytuacji osobistych. Jeśli przyczyna dotyczy dziecka, jak np. śmierć dziecka oraz uzyskanie pełnoletności na skutek ukończenia lat osiemnastu albo zawarcie małżeństwa to zgodnie z tre-

⁴¹ Por. F. Zedler, *Postępowanie opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa 1986, s. 28-29.

⁴² Por. T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 206.

⁴³ Por. tamże, s. 199.

⁴⁴ Por. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, dz. cyt., s.301.

ścią art. 92 KRiO, dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską do pełnoletności. Jednak, jeżeli przyczyna leży po stronie rodziców mogą wystąpić dwa rodzaje ustania jakim jest śmierć oraz ubezwłasnowolnienie całkowite bądź częściowe i zgodnie a art. 94§1 KRiO konieczną spełnioną przesłanką, która pozwala na władzę rodzicielską jest zdolność do czynności prawnych⁴⁵.

Drugą przyczyną ustania władzy rodzicielskiej jest zdarzenia, które stanowią zmiany w stanie cywilnym. Takie zmiany prowadzą do wygaśnięcia władzy oraz skutkują orzeczeniem sądowym. Możemy tu wyróżnić wyłączenie dotyczące ojca, czyli zaprzeczenie ojcostwa, unieważnienie uznania dziecka i uchylene prawomocnego wyroku ustalającego ojcostwo. Natomiast, jeśli chodzi o obojga rodziców, można tu wyróżnić zaprzeczenie macierzyństwa, skutkiem takiego orzeczenia kobieta wpisana w akt urodzenia dziecka jako matka, jak i jej mąż przestają być zgodnie z prawem prawowitymi rodzicami dziecka. Następnie można wyróżnić przysposobienie, gdyż w jego następstwie następuje zastąpienie władzy rodzicielskiej rodziców. Kolejnym zaś jest rozwiązanie przysposobienia, które skutkiem takiego orzeczenia jest ustanie władzy rodzicielskiej przysposabiających⁴⁶.

Trzecią i ostatnią przyczyną ustania władzy rodzicielskiej jest pozbawienie rodziców takiej władzy o czym mówi art. 111§1 KRiO. Pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej ma identyczny skutek jak wyżej opisane zawieszenie⁴⁷.

Przyczyny dotycząca zdarzenia powodujące zmiany w stanie cywilnym oraz orzeczenia sądowe powodujące wyłączenie władzy rodzicielskiej powoduje ustanie tej władzy z momentem uprawomocnienia się orzeczenia. Oznacza to, iż w tej sytuacji nie ma to skutku wstecznego, więc wszelkie akty władzy rodzicielskiej, które zostały podjęte przez rodziców przed uprawomocnieniem orzeczenia wywierają skutki. Z tego wynika, iż jedne z wyżej wymienionych zdarzeń zaistnieje powodują to ostateczne ustanie władzy rodzicielskiej, np. śmierć, ale w przypadku zaś innych władza ta może być odnowiona, jak np. po uchyleniu ubezwłasnowolnienia⁴⁸.

Zakończenie

Prawne aspekty dotyczące problematyki i polityki prorodzinnej oraz jej poszczególne elementy stanowią obiekt zainteresowania literatury. Mimo upływu czasu nadal powstaje mnóstwo problemów związanych ze sferą rodzinną. Można tu śmiało stwierdzić, iż czas wywiera nacisk na zmiany w różnych sektorach prawa, przede wszystkim w prawie rodzinnym i opiekuńczym. Prowadzi to do dopasowania się do współczesności. Aktualizacja przepisów musi podążać zatem równym krokiem za zmianami towarzyszącymi ludziom.

⁴⁵ Por. T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 276.

⁴⁶ Por. tamże, s. 302.

⁴⁷ Por. T. Smyczyński, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 200-201.

⁴⁸ Por. J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 302.

Idealnym przykładem odnoszącym się do tych zmian jest przede wszystkim postać ojca w rodzinie. Jego pozycja ulegała różnym przeobrażeniom w poszczególnych okresach i epokach historycznych, podobnie jak pozycja samej społeczności rodzinnej.

Termin władza bywa różnie rozumiany i stosowany. Jednak w rzeczywistości nie jest sprawowana jednoosobowo, ale wspólnie przez oboje rodziców. Jest zatem równa i sprawowana na takich samych prawach przez oboje rodziców. Nowelizacja kodeksu rodzinnego i opiekuńczego urzeczywistnia zasadę równouprawnienia kobiety i mężczyzny oraz wszystkich dzieci, przyznając obojgu rodzicom jednakowe prawa w zakresie sprawowania władzy rodzicielskiej, bez względu na to, czy rodzice są małżeństwem.

Przede wszystkim władza rodzicielska to prawo dziecka, a rodziców obowiązków, który jest istotą władzy rodzicielskiej. Rodzicielstwo to dojrzałość, nie zaś uzurpowanie sobie prawa do własności i decydowania w imię urodzenia, czy spłodzenia potomka.

THE PARENTAL AUTHORITY IN POLISH LAW

Summary

This text attempts to present the legal structure of parental authority. It is a historical description. Describes all elements of parental responsibility. Both substantive and procedural issues. First and foremost, in the text, parental authority was introduced in Polish law. The analysis has been subjected to the following terms: parental control, the content of power, deprivation, suspension, restriction and cessation of parental authority. The boundaries of that power are outlined. The problem of the Polish law concerning the family. The most important issues related to mutual rights and family responsibilities and relationships between parents and children who are not dependent on parental responsibility are discussed. The basic features of proper parental responsibility are shown. The issue of parental responsibility has been approximated.

Key words: parental authority in polish law, childcare, family law.

Bibliografia

- Andrzejewski M., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2003.
 Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2010.
 Ignatowicz J., *Prawo rzeczowe*, Warszawa 1997.
 Ignatowicz J., *System prawa rodzinnego*, Warszawa 1985.
 Krzemiński Z., *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2007.
 Lewandowski J., *Elementy prawa*, Warszawa 1994.
Prawo rodzinne i opiekuńcze, red. T. Smyczyński, Warszawa 2011.
 Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2016.

Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001.

Sokołowski T., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2004.

Strzebinczyk J., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013.

Zedler F., *Postępowanie opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa 1986.

Zieliński A., *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2011.

Akty prawne

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. (Dz. U. z 5 marca 1964 r., Nr 9, poz. 59).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 nr 43 poz. 296 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2016 r., poz. 1137 tj.).